

Це далеко неповний перелік проблематики розвитку державної мови в Україні. Гнучка імплементація норм міжнародного досвіду та можливості запозичення його в Україні потребує виваженого та відповідального ставлення, наукового підходу до мовного питання в державі та збереження національних традицій. Тому триває складна та суперечлива законопроектна робота щодо забезпечення функціонування української мови як державної та відповідність її нормам Конституції України.

Марчило Л. М., кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри української мови
Національного педагогічного університету імені
М. П. Драгоманова

ЧАСОВІ ФОРМИ ДІЄСЛОВА В «АКТОВІЙ КНИЗІ ЖИТОМИРСЬКОГО МІСЬКОГО УРЯДУ КІНЦЯ XVI СТ. (1582–1588 РР.)»

Актові книги міського самоврядування, зокрема «Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.)», є важливим джерелом вивчення історії українського народу. В опублікованій книзі представлено 88 актів громадянського стану – скарги, заяви, повідомлення, свідчення панів (поміщиків), міщан, бояр, возних, орендарів, старост та ін. У цих документах відображена складна система правових стосунків у тодішньому суспільстві. Проте такі рукописи становлять не лише історичну цінність, а й лінгвістичну, бо в них зафіксовано багато елементів живої розмовної мови відповідного періоду.

В «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.)», як і в інших пам'ятках української писемності, зафіксовані форми теперішнього, майбутнього, минулого та давноминулого часів.

Форми теперішнього часу, які виражають часову ознаку дій, співвідносних з моментом мовлення, вживаються в різних особових формах, наприклад: *прошу* (1583, 65), *вижу* (1583, 66), *вливаю* (1584, 148), *порываєш* (1584, 71), *шкоду[єт]* (1582, 42), *мешкаєть* (1583, 50), *скидаєть* (1583, 47), *б'єєть* (1583, 65),

має(т) (1584, 143), *маєть* (1583, 67), *приходи(т)* (1584, 144), *не можєм* (1584, 143), *мають, не можуть* (1583, 51), *чинять* (1583, 54), *лежать* (1583, 66), *заседають* (583, 54).

Трапляються випадки вживання дієслова без флексії -ть у формі III особи однини: *шкочує* (1583, 54), *забороняє* (1583, 58).

Дієслово **бути** переважно вживається у формі III особи однини та множини – *єсть* (1582, 42), *єсть* (1582, 43), *є(ст)*, *су(т)* (1584, 92).

Майбутній час представлений формами доконаного і недоконаного виду. Форми доконаного виду мали такі ж флексії, як і форми теперішнього часу (*вчиню* (1584, 77), *приде(т)* (1583, 77), *до(и)де(т)* (1584, 144) та ін.), а форми майбутнього часу недоконаного виду – лише аналітичні (*буду* + інфінітив). Допоміжним дієсловом у складі аналітичної форми виступає дієслово **бути**: *Про то приказую в. м., абы в. м. на ро(ч)ки блиско пришлыє, которыє судити ся буду(т) в року ѿсмѣдєся(т) че(т)верто(м)* (1584, 91); *Але тоє право, в мене зосталоє, на тоє имє(н)є Дєдко(в)цы пану Кропивницко(му) самому, жонє, дѣтє(м) и потомкомъ его м(л). належи(т) и завжды належати будє(т)* (1584, 139); *а по животє, дє(и), моимъ вся має(т)но(ст) моя, што (ж) колвєкъ тепєрь єсть и што мєти буду, ѿ(т) мала и до велика... то все зостати має(т) при то(м) затю мои(м)...* (1584, 151); *А дєти, бли(з)скиє, кровныє и нихто с пови(н)ныхъ моихъ в томъ жєдноє кривды и прєжазы малжо(н)цє моє(и) мило(и) чини(ти) нє маю(т) и мочи нє буду(т) вєчны(ми) часы* (1584, 155). Форми **иму** + інфінітив у книзі відсутні, як і синтетичні форми недоконаного виду.

Форми минулого часу, що позначають процесуальну ознаку, яка передєє моментові мовлення, у мові відповідного періоду були представлені кількома утвореннями, генетично пов'язаними з формами перфекта.

Аналітичні форми вживаються в I особі однини і множини: *И я то єсми дала пану Кропивницкому, жонє, дѣтє(м) и потомкомъ его м(л). сє(с) мо(и) листъ доброволны(и) на продажу запис по(д) моєю пєча(т)ю* (1584, 150); *и(ж), дє(и), мы всѣ три змови(в)ши ся єсмо и поишли красти, уми(с)лнє, и подышли єсмо по(д) Пряжюво, та(м) жє єсмо лѣсо(м) ѿжидали, имєли єсмо волю нє по(и)ти [ѿ](т) то(є)[о] сєла*

(1583, 62). Допоміжне дієслово в таких формах може стояти як у постпозиції, так і в препозиції.

У III особі вживаються синтетичні форми, що походять від аналітичних, які виступають уже без допоміжного дієслова, наприклад: *па(н) Станиславъ Яслико(в)ски(и)... са(м), особою своєю, приехавши по(д) [т]о имє(н)є мое Щєниєвъ на вла(ст)номъ кгру(н)тє мои(м), на Ру(д)цє, по(д) сєломъ, та(м) жє, дє(и), конє(и) моихъ вла(ст)ныхъ три кѡва(л)товнє **взя(л) и пограбилъ** (1584, 116–117); *Которыє и(х) м(л). панове а приятели мои ... для лепшого твє(р)дости сєго моего листу и продажи, в нє(м) описаное, за у(ст)ною и оцєвистою прозбою моею печати свои к сєму мое(му), на продажу даному, **приложи(ли) и руки свои по(д)писа(ли)**, которыє зъ ихъ мл(с)ти и писати умєли* (1584, 150).*

У пам'ятці засвідчено форми минулого особового часу (у формах I та II особи): *сказали-(смо) (1583, 48), видєл-о(м) (1583, 60), дал-є(м) (1584, 88), пытал-є(м) (1584, 103)* та ін. Особові афікси минулого часу можуть стояти в препозиції стосовно дієслова (дієприкметника на -ль, -ла, -ло), а також у постпозиції, наприклад: *Яко (ж) то(т) Микола(и) Мє(л)чи(и)ки(и), прише(д)ши пєхотою, проси(л) мя ѿ листъ причи(н)ны(и), яко з уряду, до того Григо(р)я Мацєвича, намє(ст)ника ви(л)ского, и(ж)бы му то повороча(л), што-(м) я **вчини(л)** на жада(н)є єго, и **писал-є(м)**, просєчи за ни(м) и напинаючи, и(ж)бы му то поворочал(л)* (1582, 44). Вони можуть приєднуватися до службових слів чи займенників, наприклад: *Я, Фридри(х) Юрьєвичъ Тишкеви(ч) Лого(и)ски(и), воеводиць берєстє(и)ски(и), визнаваю то на сєбє си(м) моимъ листо(м), кому того потреба вєдати або чтучи єго слыша(ти), иж-є(м) **взяль и pozyчи(л)** ку своє(и) пилно(и) потребе в єго мл(с)ти пана Васи(л)я Богдановича И(л)и(н)ско(є)[о] (1584, 134); *И проси(л) слуга пана Яслико(в)ского Ка(р)пль Журби(н)ски(и), абы тоє оцєвистое созна(н)є возного в книги замковыє житомє(р)скиє было записано, што-(м) записати **казаль*** (1584, 131).*

Прості форми минулого часу чоловічого роду переважно мають суфікс -л, і лише зрідка фіксується суфікс -в, наприклад: *А други(и) хлопе(и), москвитинок, которого не обачили, яко(с) межи ни(х) на м[є]сто утекъ, на кѡва(л)т вола(л) и мєсту*

зна(т) да(в) (1583, 51); *де(и), ватама(н) тули(н)ски(и) Федо(р) Опанасови(ч), нашедши на до(м) Петра Ги(р)мановича, пса ро(с)тя(в) наполю и гусе(м) дво(м) ноги поруба(л)* (1583, 52); *то кро(в) з губы моеє в то(т) ча(с) текла, коли мене би(в) и (з)везавъ* (1583, 60).

Наявні в пам'ятці форми плюсквамперфекта, які позначали дію, що передувала іншій минулій дії, і утворювалися від дієприкметника на -ль, -ла, -ло та допоміжного дієслова **быти** у формі перфекта, наприклад: *Такъ те(ж), што, де(и), записала есми была то(и) дочце свое(и) Зофеи, ѿ(т)даляючи ѿ(т) всихъ дете(и) мои(х), ча(ст) име(н)я моего... потомъ есми тоє име(н)є мое пану Северину Кропи(в)ницкому продала, то(т) запи(с) сво(и) скасовала...* (1584, 151). Засвідчені в актах випадки вживання форм, у яких відсутні особові форми допоміжного дієслова, наприклад: *и(ж), де(и), пне возны(и), взято шафара ѿ(т)ца моего Во(и)теха Кго(л)до(в)ско(г)[о] и при не(м) скри(н)ку с пнзми двема тисечма золоты(х) по(л)скихъ, которые па(н) ѿте(ц) мо(и) да(л) бы(л) на фуры для вывожєня попело(в) и и(н)ши(х) потре(б) бу(д)ны(х), та(к) те(ж) и реєстра ро(з)даня пнзе(и) бу(д)нико(м)* (1582, 43). Відповідні форми вживаються в сучасній українській мові.

Отже, більшість часових форм, наявних в «Актовій книзі Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.)», уживається в сучасній українській мові. Деякі форми (із суфіксом -в, без флексії -ть у III особі однини) представлені невеликою кількістю прикладів, що свідчить про дотримання книжних традицій у ділових документах писарями урядових канцелярій. Форми минулого особового часу, широко вживані в пам'ятці, продовжують функціонувати в говорах української мови, хоча літературній мові вони вже не властиві.

Список використаних джерел

1. Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / Підгот. до видання М. К. Бойчук. – Київ : Наукова думка, 1965. – 192 с.